

A Magyar Tudományos Akadémia elnökei és főtitkárai

*Szerkesztette
Szilágyi Adrienn*

MTA HUNREN

Budapest, 2023

A kötet a Magyar Tudományos Akadémia és Könyvtára alapításának 200 éves évfordulója, az MTA200 ünnepi programsorozata keretében, az Akadémia támogatásával jelent meg.

© Szilágyi Adrienn, 2023

© Szerzők, 2023

© Magyar Tudományos Akadémia, HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2023

ISBN 978-963-416-384-8

Minden jog fenntartva, beleértve a sokszorosítás,
a nyilvános előadás, a rádió- és televízióadás,
valamint a fordítás jogát, az egyes tanulmányokat illetően is.

Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia és a HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont

Nyomdai előkészítés: HUN-REN BTK Történettudományi Intézet

Tudományos Információs Osztály

Vezető: Kovács Éva

Olvasószerkesztő: Bardi Erzsébet, Kovács Éva

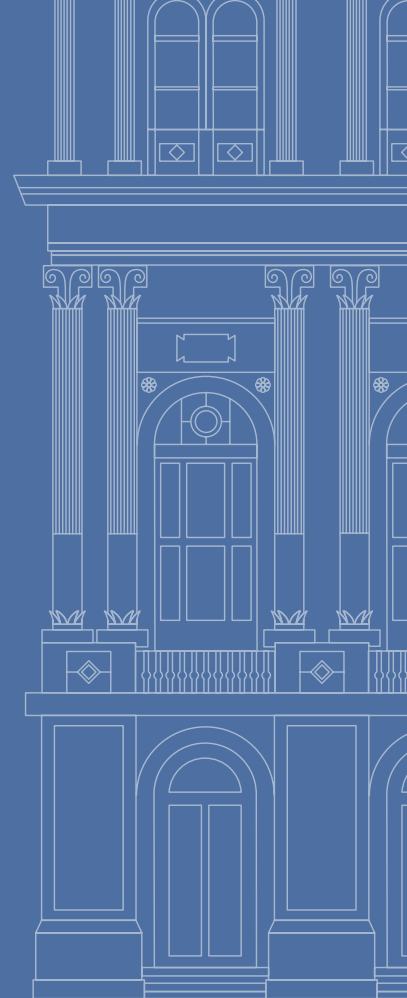
Képszerkesztő: Kocsis Gabriella

Tördelés: Demeter Gitta

Nyomdai munka: Pauker Holding Kft., Budapest

Felelős vezető: Strausz Éva

Alexits György

Alexits György

Az Akadémia „botcsinálta diktátorja”¹

Alexits György elméleti matematikus tudományos és oktatói pályája külföldön, emigrációban indult, így Bukarestben, Kolozsvárott, Bécsben is megfordult. 1948-ban lett akadémikus a Magyar Kommunista Párt protezsáltjaként, majd a Magyar Tudományos Akadémia szovjetizálásának egyik fő mozgatórugója lett. A kiválasztásában fontos szempont lehetett párthűsége, megbízhatósága és kellő befolyása is. Majd egy év alatt véghez vitte a kikényszerített átalakítást, de miután az sem a párt, sem a tudományos közösség elismerését nem váltotta ki – 1950-ben lemondott főtitkári tisztségéről. Bár a tudományos életben kisebb tisztségeket továbbra is betöltött, az 1956-os forradalom és szabadságharc alatt tanúsított magatartása miatt akadémiai tisztséget többé nem viselt.

Budapest, 1899. január 5.

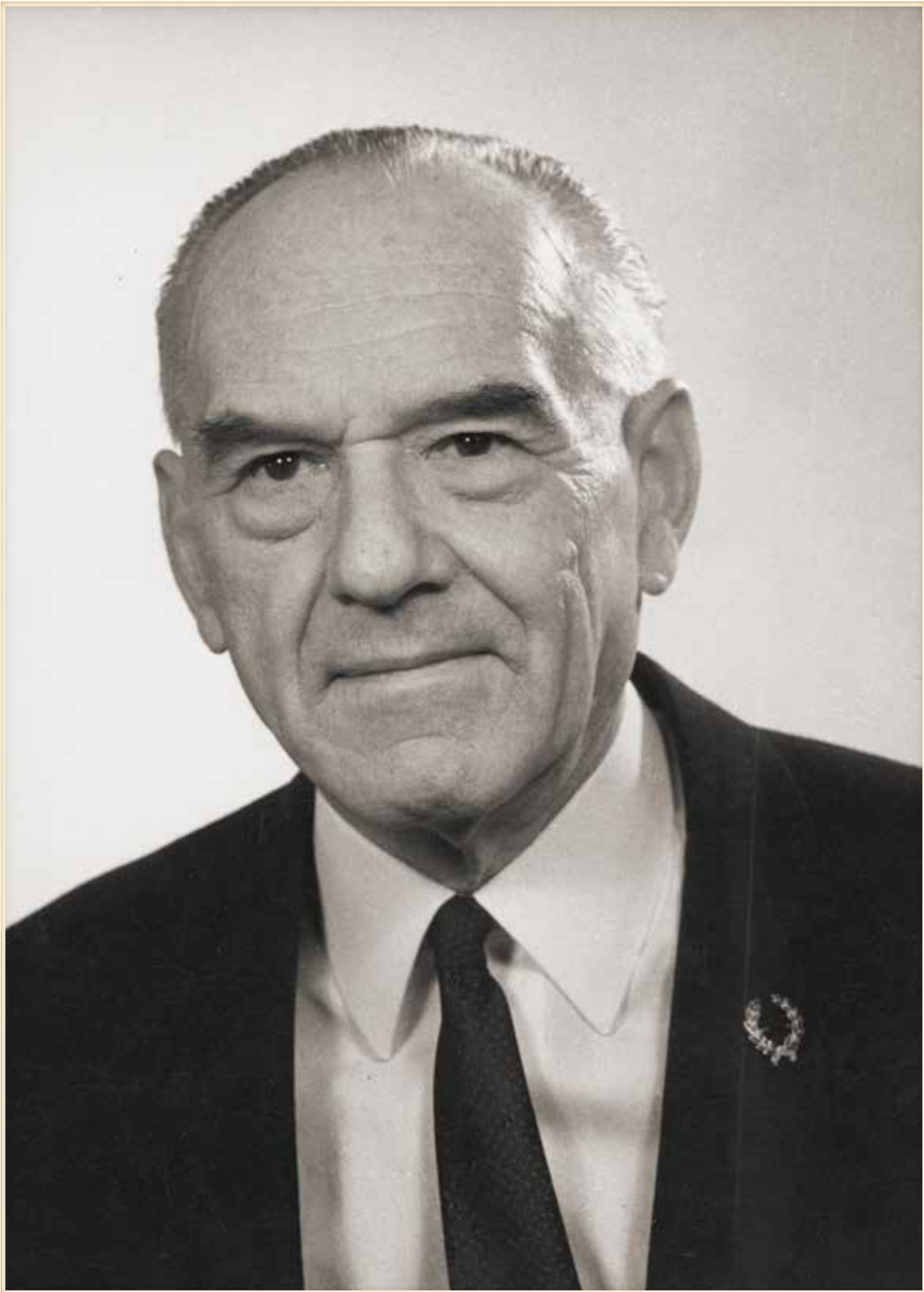
Budapest, 1978. október 14.

1949. november 29. –
1950. december 2.

II/10. Alexits György
Ismeretlen fényképész felvétele
1977

AZ ELMÉLETI MATEMATIKA KÉPVISELŐJEKÉNT

Alexits György² 1917–1919 között a Pázmány Péter Tudományegyetemen tanult, ám a Tanácsköztársaság alatt kifejtett tevékenysége miatt emigrációba kényszerült. Tudományos pályafutása így a grazi tudományegyetemen indult, itt szerzett matematika–fizika szakos tanári oklevelet. Kutatási területe ekkor az elméleti fizika volt, doktori értekezésében a Laplace-féle differenciálegyenlet megoldásaival kapcsolatos felvetéseket vizsgálta. Magyarországon sokáig nem taníthatott a felsőoktatásban, 1926–1927-ben a bukaresti Ferdinánd Tudományegyetem Matematika Tanszékén tanársegéd volt, 1940–1941-ben Kolozsvárott, a Ferenc József Tudományegyetemen előadóként dolgozott. 1928-ban kapott engedélyt a tanári oklevél megszerzésére, 1929-től matematika–fizika szakos tanár lett. Ekkor már kutatómunkát is végzett, aminek eredményeképp meghívást kapott a bécsi egyetemre, illetve előadásokat tartott a budapesti Műegyetemen. Doktorátusát 1939-ben Kolozsvárott honosíttatta, majd a Műegyetemen habilitált, 1943-tól egyetemi tanárként dolgozott. A későbbiekben a matematika több részterületével, valós függvénytannal, görbeelmélettel, ortogonális sorfejtések és a függvényapproximációk elméletével, valamint metrikus geometriával is foglalkozott. Legjelentősebb eredményeit a Fourier-analízis kapcsán érte el, amely az 1940-es évektől foglalkoztatta.

Az elméleti matematika történetében alapvető fontosságú az általa kiépített, a Banach-terek elméletét felhasználó approximáció módszere, akárcsak az úgynevezett multiplikatív függvényrendszerek elmélete, amely a valószínűségszámítás alkalmazásainak új területeit indította el.

Hazai egyetemi karrierje szintén az 1940-es években kezdődött, a József Nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetemen (1945 után Budapesti Műszaki Egyetemen), ahol

kisebb megszakításokkal 1972-ig oktatott. 1950-től a Vegyészmérnöki Kar Matematika Tanszékének vezetője lett.

1948. július 2-től lett az Akadémia levelező tagja, 1948 novemberétől az igazgatótanácsába is bekerült. Rendes taggá az átszervezéskor – ennek okán ajánlások nélkül – 1949. október 31-én vált. 1949 végétől az Akadémia elnökségének tagja és főtitkára, 1955–1956 között a III. Matematikai és Fizikai Tudományok Osztályának elnökeként tevékenykedett. 1967-től kezdve a Matematikai Kutatóintézet tudományos főmunkatársa, majd osztályvezetője, végül tanácsadója volt. Az 1960-as években a Buenos Aires-i és a Salt Lake City-i Egyetem vendégprofesszoraként működött. A matematika mellett annak története is foglalkoztatta, Bolyai János születésének 150. évfordulóján jelent meg Bolyai Jánosról szóló kötete.³

AZ ÁTALAKULÁS VÉGREHAJTÓJA, A MAGYAR TUDOMÁNYOS TANÁCS FŐTITKÁRA

Alexits György neve elválaszthatatlan a Magyar Tudományos Akadémia szovjet típusúvá való átszervezésétől. A matematikus már az első, tudományos kutatás átalakítására létrejött szervezet, az 1948 nyarán megalakult Magyar Kommunista Párt Tudományos Bizottságának tagja volt mint a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium államtit-

kára.⁴ A bizottság által fogalmazott, a Magyar Tudományos Tanács (MTT) felállításáról szóló törvényjavaslat alapján létesített testület elnöke Gerő Ernő közlekedésügyi miniszter, az ügyvezető titkár Alexits György lett, aki egyben elnökségi tag is volt. A matematikus több szempontból is megfelelőnek bizonyult a feladatra: kommunista tudós volt, jártas a műszaki és természettudományos területeken is. A kultuszmi-

nisztériumban pedig már bizonyította párthűségét és megbízhatóságát, valamint tekintélyéből adódó befolyásosságát.⁵

A Tudományos Tanács operatív szervként legfontosabb feladatait: a tudományos élet központi tervrendszerbe illesztését, a marxista-leninista ideológia elfogadtatását, a politikai tisztogatást és az autonómia megszüntetését előkészítette és részben keresztül is vitte. Ennek egyik mozgatórugója az Alexits vezette titkárság, a másik a pártkolégium volt.⁶ Alexits azonban nem volt a legbelső „beavatót” körök tagja, nem volt döntéshozó, csupán a háttérben, főként Gerő Ernő és a párt vezető testületei által kitűzött célok végrehajtója.⁷ A gyakorlat azt mutatta, hogy a matematikus a legtöbb kérdésben előzetesen Gerő Ernővel egyeztetett.⁸ Bár a főtitkár tevékenységét bizalmatlanság övezte, „megfelelőbb” értelmiségi káderek hiányában leváltása nem került napirendre, sőt Gerő Alexits-szel akarta a fordulatot végrehajtatni.⁹ Az átszervezés forgatókönyvét ennek megfelelően a főtitkár irányításával dolgozták ki. Az általa készített terveket alapként használva, a részletek kidolgozására felállított ideiglenes bizottság (melynek Gerő Ernő és Révai József is tagja volt) javaslatát Alexits az MDP Titkársága október 19-i ülésén ismertette.¹⁰ Az „újjászervezett” testület 1949. november 29-én tartotta első közgyűlését, a tisztújítás keretein belül Alexits Györgyöt választották főtitkárrá. Az országgyűlés 1949. december 15-én fogadta el az új akadémiai törvényt, és ezzel egyidejűleg megszüntette a Magyar Tudományos Tanácsot.¹¹ Az autonómia elvesztése mellett a kizárások és a rendes tagok tanácskozó tagokká történő visszaminősítése is súlyosan érintette az Akadémiát, melynek következményeként a tagok száma 257-ről 131 főre csökkent.¹²

AZ MTA FŐTITKÁRA A KOMMUNISTÁK SZOLGÁLATÁBAN

Alexits György akadémiai főtitkárságának közvetlen előzménye a matematikus és az MTT munkájának rossz minősítése volt, amit Kiss Károly, az MDP Káderosztályának vezetője fogalmazott meg Gerő Ernőnek december végi feljegyzésében.¹³ Kiss kifogásolta a munkaszervezés hiányát, valamint hogy idejének jelentős részét „szellemes diskurá-

lással” töltötte. Erdős Tamás – biológus, az MTT, majd az átszervezés után az MTA Titkári Hivatal vezetője –, a helyetese vitte az ügyek oroszlánrészét – ellenőrizetlenül. Szerinte Alexits félt a párttól (sokszor hozta szóba az Andrássy út 60.-at), ugyanakkor gyakran pártellenes hangot ütött meg. Mindemellett magánélete sem volt kifogástalan. „[...] minden problémája önmaga körül forog, komoly munkát nem végez [...]” Hozzátette továbbá, hogy Alexits és Erdős elvtársak támadják az Országos Káderosztályt.¹⁴ Gerő Révai Józsefnek megjegyzéseivel továbbküldött feljegyzéséből világos, hogy egyetértett Kiss kritikájával. Lezögezte, hogy Erdős Tamást egy-két hónapon belül el kell távolítani, általánosságban pedig az Akadémia vezetése és pártirányítása megoldatlan.¹⁵

Az Alexits vezette titkárság feladata volt az Akadémia osztályai által megállapított (az MTT-től örökölt ötéves terv fő célkitűzései alapján) tudományos tervek kidolgozása, végrehajtása, megszervezése, az adminisztráció és technikai ügyek lebonyolítása.¹⁶ Ennek érdekében kéthetente főtitkári értekezletet tartottak.¹⁷ Kiépültek operatív szervként a szaktitkárok vezette szakosztályok, ügyviteli, gazdasági ellenőrzési részlegek. A hivatal apparátusát felduzzasztották, az igényelt 247 státusból 178 főt engedélyeztek.

Erdős Tamás már 1950. február 2-án utalt feljegyzésében a titkárság leterheltségére, problémáira.¹⁸ Az okok között volt az erőteljes központosítás, az önállóság helyett a pártszervekkel és minisztériumokkal, bizonyos kérdésekben (például a kiküldetések ügyében) az Államvédelmi Hatósággal¹⁹ való folyamatos – gyakran hónapokig elhúzódó – egyeztetés, illetve a titkárságra, s általában az Akadémiára hárult többletfeladatok ellátása. A kialakulófélben lévő hivatalban zűrzavaros állapotok uralkodtak, az Akadémia székházának felújítása zajlott, a költségvetés elfogadása csúszásban volt, a forrásokhoz az év első felében nem fértek hozzá, aminek következtében olyan jelentős beruházások akadoztak, mint például a Központi Fizikai Kutatóintézet (KFKI) kivitelezési munkálatai. A kutatóintézet szervezése, tervezési munkálatai 1949-ben indultak, 1950-ben folytatták, az ötéves terv

keretében valósult volna meg. Az ütemezés azonban csúszott, és csak az év végén történt előrelépés.²⁰ A tudományos folyóirat- és könyvkiadás megszervezésében sem történt előrelépés.²¹

A párt 1950 júniusában kezdett foglalkozni a kialakult helyzettel. A belső szervezeti hibák közül a legsúlyosabb a pártvezetés és az elvi vezetés szinte teljes hiánya volt. A „párt szavát” háromnegyed részben Alexits György, egynegyed részben pedig Rusznyák István jelentette. Ők egyeztettek az illetékes párttagokkal különböző kérdésekben. A legjobb kommunista akadémikusok (például Andics Erzsébet, Molnár Erik) egyáltalán nem, vagy alig vettek részt a munkában. A főtitkásra hárult az egész szervezeti munka mellett, hogy tudományos munkáján kívül két egyetemen kellett tanítania, szerkesztette az *Akadémiai Értesítőt*, részt vett a párt- és állami bizottságok munkájában, tagja volt a Bolyai János Matematikai Társulat elnökségének és matematikai folyóiratok szerkesztőbizottságának.²²

Az MDP Titkársága 1950. július 5-i ülésén a főtitkár ügye is napirendre került. Megállapították, hogy az Akadémia vezetése nem a megfelelő káderek kezében van. Az ülésen kimondták, hogy egy hónapon belül gondoskodni kell a főtitkár leváltásáról. Az okok között szerepelt, hogy az eredmények mellett a hibák domináltak, melynek okozója a matematikus „tehetetlensége” volt. A titkári hivatal valóságos „kis-akadémiaként” funkcionált: lebecsülték a tudósokat és a minisztériumok tudományos szervezőmunkáját. Úgy tűnt, hogy az Akadémia mértéktelenül kiterjesztette irányítási és ellenőrzési hatáskörét. Varga Jenő Szovjetunióban élő magyar közgazdász, a Szovjet Tudományos Akadémia tagja véleményéből kiderül, hogy Alexits beismerte a problémák egy részét, tudta, hogy nincs állandó pártirányítás, az elnökség összetételével sem volt elégedett. Fiatal kommunisták beválasztását az Akadémiába – tudományos súlytalanságuk miatt – azonban ellenezte. Varga a főtitkár helyére az 1950. év végi tisztújító közgyűlésen megválasztandó új, megbízható kommunista vezetőt javasolt.²³

A FŐTITKÁR LEMONDÁSA

Alexits György rövid, egyéves hivatali ideje alatt zajlott le a szervezeti átalakulás. Sikerült végigvinni az MTT keretein belül kezdeményezett, majd az Akadémia által véglegesített aspiránsrendszer bevezetését. A tudományos káderutánpótlás biztosítására szovjet mintára 1950. szeptember 26-án jelent meg az 1950. évi 44. törvényerejű rendelet az új rendszerű tudományos fokozat bevezetése és elnyerésének szabályozása tárgyában.²⁴ A hidegháború légkörében megrendezték az első Magyar Matematikai Kongresszust, amely az első olyan nemzetközi tanácskozás volt, ami a kutatás kiemelt szerepét reprezentálta, de amelyre elsősorban Kína, a Szovjetunió és csatlós államai tudósait hívták meg.²⁵ A főtitkár vezetése alatt indult az MTA 125 éves jubileuma alkalmából különböző rendezvények, például 1950. november végén az Akadémiai nagyhét újraszervezése. Befejeződött az MTA épületének helyreállítása. Elinult az Akadémia és tudomány népszerűsítésének,²⁶ valamint a kutatóintézetek hálózatának tervezése is.²⁷

Főtitkári tevékenységének megítélése nehéz, munkájával sem a tudományos közeg, sem a párt nem volt elégedett. A forradalom és szabadságharc alatt tanúsított magatartása miatt fegyelmi eljárás során írásbeli megrovásban részesült. Alexits az ellenforradalmat forradalomnak minősítette. Az Akadémia elnöksége 1957 augusztusában felmentette elnökségi és osztályvezetői tagsága alól.²⁸

A főtitkár 1950 júniusában egészségi állapotára és kimerültségre hivatkozva három-négy hetes alpesi üdülés engedélyezését kérte.²⁹ Ősszel, Erdős Tamás leváltását követően szinte lemondásáig helyettes nélkül dolgozott, októberben még nem volt betöltve az ügyvezető titkári pozíció.³⁰ Alexits minden bizonnyal értesült leváltásának szándékáról, végül az 1950. november 16-i elnökségi ülésen mondott le, távozását a közgyűlés december 2-án fogadta el – egyúttal megválasztották elnökségi tagnak.³¹ Igaz, a határozat csak egy évre szólt, a matematikus többé nem töltött be semmilyen akadémiai tisztséget.

JEGYZETEK

- 1 A forrás szerint Alexits saját magát nevezte így. MNL OL M-KS 276. f. 54. cs. MDP Titkárság ülésének jegyzőkönyve. 1950. július 5. Varga Jenő: A Tudományos Akadémia gyöngesége.
- 2 Életéről lásd Tandori: Megemlékezés, 78.; Magyar Életrajzi Lexikon <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-eletrajzi-lexikon-7428D/a-a-744F8/alexits-gyorgy-745A5/>. (A letöltés ideje: 2022. november 30.)
- 3 Alexits György szakmai pályafutásáról lásd Palló (szerk.): *Akadémiai album II.*; Nagy (szerk.): *Magyar tudóslexikon*, 118–119.
- 4 Pótó: Harmadik nekifutásra, 80.
- 5 Huszár: *A hatalom rejtett dimenziói*, 35.
- 6 Pótó: Harmadik nekifutásra, 84.
- 7 Huszár: *A hatalom rejtett dimenziói*, 35.
- 8 Pótó: Harmadik nekifutásra, 85.
- 9 Huszár: *A hatalom rejtett dimenziói*, 108–109.
- 10 Uo. 226.
- 11 *AÉ* 57 (1949) 481. sz. Szerk. Alexits György. Jegyzőkönyv a Magyar Tudományos Akadémia 1949. november 29-én tartott közgyűléséről. 1949. évi XXVII. törvény a Magyar Tudományos Akadémiáról. 14–18.
- 12 Baráth–Feitl (szerk.): *Kérdések és válaszok*, 229.
- 13 Huszár: *A hatalom rejtett dimenziói*, 279.; 1949. évi XXVII. tv.
- 14 Huszár: *A hatalom rejtett dimenziói*, 281.
- 15 Uo. 283.
- 16 AL 5. Főtitkár (Alexits) 1/8. Az MTA Titkári Hivatalának ügyrendje. 1950.
- 17 AL 5. Főtitkár (Alexits) 2/9. Az MTA első főtitkári értekezletének határozatai. 1950. január 20.
- 18 AL 5. Főtitkár (Alexits) 1/8. Feljegyzés a Titkári Hivatal ideiglenes beosztásáról. 1950. február.
- 19 AL 5. Főtitkár (Alexits) 3/1. Alexits György körlevele az osztályvezetők és szaktitkárok számára. 1950. június 20.
- 20 AL 5. Főtitkár (Alexits) 1/12. KFKI tervezési iratai.
- 21 AL 5. Főtitkár (Alexits) 1/9. Tudományos Folyóirat Kiadó N. V. és a Tudományos Könyvkiadó N. V. ügyében folytatott levelezés.
- 22 AL 5. Főtitkár (Alexits) 2/14. Előterjesztés a Párt Agitációs és Propaganda Kollégiumának az MTA tárgyában. 1950. június. Aláírás nélkül.
- 23 MNL OL M-KS 276. f. 54. cs. MDP Titkárság ülésének jegyzőkönyve. 1950. július 5. Varga Jenő: A Tudományos Akadémia gyöngesége.
- 24 1950. évi 44. tvr. In: *Törvények és rendeletek hivatalos gyűjteménye* I. Bp., 1951. 142.
- 25 Az I. Magyar Matematikai Kongresszus. *Szabad Nép* 1950. augusztus 27.
- 26 AL 5. Főtitkár (Alexits) 2/18. Számozás nélküli iratok. Dr. Szőke Sándor javaslatai az Akadémia intézménye népszerűsítésére. 1950. március 11.
- 27 AL 5. Főtitkár (Alexits) 2/14. Alkalmazott Matematikai Intézet, Biokémiai Intézet, Spektroszkópiai Intézet és Vaakumtechnikai Laboratórium is létesült.
- 28 AL 151. Elnökségi ülések 5/13/3. 1957. november 22-i ülés. 2. napirend: Javaslat a fegyelmi ügyekkel kapcsolatos állásfoglalásra.
- 29 AL 5. Főtitkár (Alexits) 3/1. Számozás nélküli iratok. Alexits György feljegyzése Horváth Márton elvtárs számára. 1950. június 10.
- 30 AL 5. Főtitkár (Alexits) 2/15. Rusznyák István és Patkós Tamás, a személyzeti osztály vezetője által jegyzett dokumentum az 1950. október 10-i pártkollégiumi ülésre. Az MTA Titkári Hivatalának káderproblémái.
- 31 AL 151. Elnökségi ülések 5/13/3. 1957. november 22-i ülés. 2. napirend: Javaslat a fegyelmi ügyekkel kapcsolatos állásfoglalásra.